

I. KAHRAMANMARAŞ SEMPOZYUMU

6-8 MAYIS 2004

KAHRAMANMARAŞ

ORGANİZASYON

MARAŞDER- KAHRAMANMARAŞ BELEDİYESİ

KATKI

Kahramanmaraş Valiliği- Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası

I. KAHRAMANMARAŞ SEMPOZYUMU

ORGANİZASYON HEYETİ

Doç.Dr. Said Öztürk (Başkan)

Mahmut Nedim Tepebaşı

Dr. Hacı Kutlu

Dr. Mustafa Bekerecioğlu

MARAŞDER

Halıcılar Cad. No 97, Kat 3 D. 6 Fatih/ İSTANBUL

Tel: 0212 635 46 46- Faks: 0212 621 99 44

KAHRAMANMARAŞ BELEDİYESİ

Tel: 0344 221 34 70 - Faks: 0344 223 12 36

Baskı-Cilt

Düzy

0212 613 40 41

© Her hakkı mahfuzdur.

BİRİNCİ CİLT

Mayıs 2005- İSTANBUL

KAHRAMANMARAŞ'IN SULTANÜ'SŞUARASI SÜNBÜLZÂDE VEHBÎ VE LUTFİYYESİ

Prof. Dr. Süreyya Beyzadeoğlu

Asıl adı Mehmet olan Sünbülzâde Vehbî, Maraş'ta Sünbülzâdeler lâkabıyla tanınan meşhur bir âileye mensuptur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1718 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.

Maraş'ta yaptığım araştırmada, evinin Bektûtiye, yeni adıyla Fevzipaşa mahallesinde olduğunu, torunlarının torunları Danyal, Kubilay, Lâle ve Tuncay Vehbî'nin Sünbül soyadını taşıyarak cedlerinin lâkabını devam ettirdiklerini tespit etmiştim.¹

Babası Râşid Efendi, âlim ve şâirdir². Dedesi Mehmed Efendi ise Maraş'ın meşhur müftülerinden biridir ve tanınmış fıkıh kitaplarından "Eşbâh-ı Nezâir" in fenn-i evvelini "Tevkîl-âle fî-şerhü'l-Eşbâh" adıyla şerh etmiştir. Ayrıca yine fıkıh alanında yazdığı "Nûrî'l-ayn" ve "Kitâbü't-tenzîhât" adında iki eseri vardır³.

Kayıtlarda esas adı Mehmed olarak geçen şâirin, bu adı hiç kullanmadığı görülür. Sultan Mahmud'un hocası Hayâtî Efendi'nin bizzat Sünbülzâde'den naklettiğine göre, III.Ahmed'in yakın ilgisini gören ve Vehbî-i evvel diye tanınan Seyyid Vehbî, 1133 (1718) yılında Halep'de nâib (kadı vekili) iken, şâirin babası Râşid Efendi de Seyyid Vehbî'nin yanında görev yapmaktadır. Seyyid Vehbî'nin isteği üzerine şâire, Vehbî adı verilmiş bu ad ile meşhur olup divânında da mahlas olarak bu adı kullanmıştır.

Çocukluk ve gençlik yıllarını Maraş'ta geçiren Vehbî'nin eldeki belgelerde bu yıllarla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Sâdece, Maraş'ın âlimlerinden yeterince yararlandığını, medrese tahsili gördüğünü⁴, icâzet aldıktan sonra Nef'i'nin Hasan Kale'den, Nâbi'nin Urfa'dan gelişi gibi Vehbî de devletin geniş imkanlarından faydalanmak ve yükselmek arzusuyla, elli yaşlarında İstanbul'a gelmiştir.

İstanbul'da devrin ileri gelen şahsiyetlerine kasîde ve tarihler sunarak kendisini tanıtmış ve hemen Rumeli kaleminde, görevlendirilmiştir. Buradan kadılığa intisâb ettirilir⁵. Şâirin bu ilk kadılık görevine hangi şehirde başladığına dâir elimizde belge yoktur. Ancak Vehbî'nin arkadaşı aynı zamanda da muârizi şâir Sürûrî, daha çok Vehbî'yi hicvettiği "Hezeliyyât" adlı eserinde, onun Yaş ve Bükreş bölgelerinde 17 yıl kadılık yaptığını, ayrıca Eflak, Boğdan ve Siroz'da bulunduğunu şu beyitleriyle dile getirir⁶.

"Kocamış pîr-i mugâna dönmüş
Yaş ile Bükreş'de gezip onyedî yıl"

"Ey liyâkatsız usandın ise İstanbul'dan
İşte Eflak ile boğdan yine var yerine git"

¹Süreyya Beyzadeoğlu, "Sünbülzâde Vehbî Divânı'nın Tenkitli Metni ve İncelemesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1985, 1838 no'lu doktora tezi

²Fâik Reşad, "Eslâf", İstanbul 1312, C.II, s. 40; Muallim Nâci, "Osmanlı Şâirleri", İstanbul 1308, s.74-80, Muallim Nâci, "Osmanlı Şâirleri", Haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 81, Muallim Nâci, "Esâmi", İstanbul, 1308, s. 336. (Her üç eserde de şu ifâde mevcuttur: "Maraş'ta ilm ü irfân ile mâlum olan Sünbülzâde hânedânından şâir Reşid Efendi'nin oğludur.")

³Hayâtî, "Tuhfe Şerhi", İstanbul 1251, s. 63; Yakaköylü Ahmed Râşid, "Nuhbe Şerhi", İstanbul 1259, s.298; Bursalı Mehmed Tâhir, "Osmanlı Müellifleri", İstanbul 1338, C.II, s. 237.

⁴Meydan Larouse, C.II, s.658.

⁵Atâullah Şânizâde, "Târih", İstanbul 1290, C.I, s.197.

⁶Sürûrî, "Hezeliyyât", İstanbul ts., s.70.

"Ba'd ez-în karnı toyar b.. yemesin tutsun oruç
İbtidâ-i ramazândan yer imiş Siroz'ı" (Si-rûzı)

Vehbî'nin kadılık mesleğine intisap etmeden önce müderrislik yaptığı, divânındaki şu beytinden anlaşılmakla beraber bu müderrisliğin özel ders verme şeklinde olduğu kanaatindeyiz:

"Alıp üstâddan izn ü du'âyı
Okudum nice ders-i münthâyı" 24 (1-16)

Vehbî'nin inşâdaki mahâreti göz önüne alınarak devletin resmî yazışmalarını düzenleme görevi verilmiş, daha sonra başarıları, devlet adamlarından Yenişehirli Osman ve Râif İsmail Efendiler tarafından devrin padişahı III.Mustafa'ya anlatılarak kadılıktan daha çok maaş verilen hâcegânlık (mâlî işler) sınıfına terfî etmesi sağlanmıştır⁷.

Yedi sene süren bu hâcegânlık görevinden sonra Vehbî, Farsça'yı iyi bildiği için 1187 (1775) yılında I.Abdülhamid tarafından İran'a elçi olarak gönderilir⁸. İran'daki görevi, Basra'yı kuşatan ve Bağdad Valisi Ömer Paşa'dan şikayetçi olan Kerîm Han Zand'ın iddîalarının incelenmesi ve anlaşmazlığın giderilmesi idi. Cevdet Paşa tarihine göre, Kerîm Han'la Vehbî arasında dostâne bir ilişki kurulmuş ve ihtilâf çözümlenmiştir⁹.

Ancak bir müddet sonra Ömer Paşa'yla araları açıldığından her ikisi de ayrı ayrı iddîâlarla birbirlerini saraya şikayet ederler. Vehbî, Kerîm Han'ın şikayetlerinin doğru olduğunu, bütün kabahatin aslında Ömer Paşa'da bulunduğunu iddîâ ederken, Ömer Paşa da Vehbî'nin Kerîm han'la kurduğu dostluk sonucu, devletin menfaatlarını ayaklar altına aldığını ileri sürer. Ayrıca Ömer Paşa, Vehbî'nin ahlâken dürüst olmadığını, İran'da içki içip bir kadınla ilişki kurduğunu da şikayetlerine ilâve eder¹⁰.

Ömer Paşa'nın son verdiği rapor, pâdişâh I.Abdülhamit tarafından uygun görülerek Vehbî'nin idâmına karar verilir. Bu karar, Vehbî'nin yakın dostları ve koruyucuları Yenişehirli Osman Efendi ile Raif İsmail Efendi tarafından bir ulak vasıtasıyla gizlice kendisine duyurulur ve hemen Bağdad'tan ayrılıp İstanbul'a gelmesi teklif edilir¹¹.

Bu haber üzerine Vehbî, posta tatarı kıyâfetiyle mâcerâlî bir yolculuktan sonra İstanbul'a gelerek bir müddet Üsküdar'da bir dostunun evinde gizlenir. Kendisiyle gizlice görüşen koruyucuları Yenişehirli Osman ve Raif İsmail Efendilerin tavsiyeleriyle "Tannâne" adlı bir kasîde yazarak pâdişâha ulaştırır¹².

Kasîdeyi değerlendiren pâdişâh, yeni bir soruşturma yapılmasını ister. Soruşturma sonucunda Sünbülzâde Vehbî'nin nefsî arzularına düşkünlüğünün istismâr edildiğine ve bu olayda Ömer Paşa'nın suçlu olduğuna karar verilir. Bu rapor pâdişâh tarafından incelendikten sonra, Vehbî affedilir ama yeni bir görev verilmez.

Vehbî, açıkta kaldığı bu yıllarda devlet adamlarına kasideler yazarak tekrar kadılığa dönmek istediğini duyurmaya çalışmış fakat cevap alamamıştır. Son olarak sadrâzam Halil Hâmid Paşa'ya hâline acımasını isteyen bir kasîde yazıp şu beytinde "herkesten yüce değilse de aşağı da olmayan bu kulun alt mertebelerde kalmasın" der.

⁷ Fâik Reşad, "a.g.e." C.II, s. 40-47, Refik, "a.g.e." İstanbul 1282, s. 60-69

⁸ Hâvî, "Davhatü'l-vüzerâ", Bağdad 1246, s.169; Atâullah Şânizâde, "a.g.e.", C. I, s.197; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarihi*, İstanbul 1309, C.II, s.53

⁹ Ahmet Cevdet Paşa, "a.g.e.", C.II, s. 53,

¹⁰ Atâullah Şânizâde, "a.g.e.", C.I, s.197

¹¹ "a.g.e.", C.I, s.197

¹² Süreyya Beyzâdeoğlu, "Tannâne Kasidesi", *Dergah*, Nisan 1991, C.II, sayı 14, s.10-12

"Tafralansın kalmasın dūn rütbede çâkerin
Cümleden a'lâ değilse cümleden ednâ mıdır" 190(45-55)

Bu kadar yalvarıp yakarmalardan sonra, Halil Hâmid Paşa, Vehbî'nin elinden tutmuş ve yedi senelik bekleyişin mükâfâtı olarak onu, bıraktığı kadılık mesleğine üç derece üst rütbe ile yeniden atamıştır¹³.

Vehbî de bir şükran nişânesi olarak, İran yolculuğu sırasında tasarlayıp da yazamadığı "Tuhfe-i Vehbî" adlı ünlü eserini, kısa sürede tamamlayıp, Paşa'nın iki çocuğuna ithâf etmiştir.

İran olayından sonra bir de Vehbî, Rodos kadısı iken Kırım Han'ı Şahin Giray'ın Rodos'ta yargılanıp idam edilmesinde büyük rol oynaması sonucu sıkıntılı günler yaşamıştır. "Tayyâre" adlı kasîdesinde bu olaya temasla¹⁴, Şahin Giray'ın Osmanlı Devleti'nden fazlasıyla yardım görüp, âdeta kuş sütüyle beslenmesine rağmen ona ihânet edip, bir eşkiyâ gibi Rodos'u basarak, halka eziyet ettiğini, ama sonunda cezasını bulduğunu anlatır.

Vehbî'nin Şahin Giray meselesindeki tavrı ve bu konuda yazdığı, adı geçen "Tayyâre Kasîdesi"nin rağbet bulması sonucu, rütbesi yükseltilmiş "Silistre niyâbetine (kadı vekilliği)" tayin edilmiştir¹⁵.

O'nu, Silistre niyâbetinden sonra, Avusturya seferi sırasında Ordû-yı Hümâyûn kadılığı nâibliğine atanmış buluruz. Şâir, orduyla birlikte, Edirne, Sofya ve Niş bölgelerinde dolaşır, buradan da Eski Zağra kadılığına tayin edilir. 1788-1789 yıllarındaki bu yeni görevinde, arkadaşı şâir Sürûrî de kethüdâ (kahyâ)sıdır.

Eski Zağra'da kadılık görevini sürdürürken bir gün Tatarlar tarafından evi ve mahkemesi basılıp, malı mülkü yağma edilmiş, ailesi ve adamlarıyla birlikte kırk beş gün tutuklu kalmıştır. Haber, İstanbul'a ulaşınca, Edirne bostancıbaşısına (komiserine) verilen emirle, tutukluluk hali kaldırılmıştır.

Bu fecî olayı Vehbî, Şâhin Giray'ın idamındaki ısrârından dolayı, Tatarların intikamı olarak niteler ve bir kasîdesinde şu beyitlerle dile getirir:

"Eşkiyâ basdı gelip mahkememi hâkim iken
Buna râzî mi olur Kâdî-i Hâcât-ı Hakîm" 91(19-37)

"Soydu dilki gibi Eski Zağra halkı beni
Çıkarıp postum edince yakamı böyle dü-nîm" 91(19-39)

"Sayd-ı Şâhin Giray'a nice kıydın diyerek
O çakır pençeliler gördü bana kayd-ı azîm" 91(19-42)

Bu olayda Vehbî'nin kethüdâsı Sürûrî de tutuklanmış ancak suçsuz olduğu anlaşılınca bir müddet sonra serbest bırakılmıştır. Sürûrî bu olayı şu mısralarla anlattığı gibi bir de tarih manzumesi yazarak hicveder¹⁶.

"Kodular habse seninle beni de ey Vehbî
Ağlaşırđık silerek çeşmimizi yağlık ile
Çünkü yokdu günehim işte vilâyetli beni
Geldi kurtarmağa sen burda otur sağlık ile"

¹³ Sünbülzâde Vehbî, "Dîvân", Üniversite Kütüphânesi, T.Y.433, var.173a, III.Selim'e arz-ı hâli

¹⁴ Süreyya Beyzâdeoğlu, "Tayyâre Kasîdesi", *Dergâh*, Ağustos 1991, C.II, Sayı 18, s.8-10

¹⁵ Fâik Reşad, "a.g.e.", İstanbul 1312, C.II, s.40

¹⁶ Sürûrî, "a.g.e.", s.66-67

Bu olay sonucunda Vehbî, bir kez daha görevinden azledilmiştir. Hemen III. Selim'e bir kasîde yazarak şu beyitten anlaşılaçağı gibi, yeni bir görev ister¹⁷.

"Ya'ni Eski Zağra mahv ü telef oldu ise
Yeni mansıbla efendim beni kıl şâd ü be-kâm" 95(22-9)

Bu isteğine herhangi bir cevap alamayan Vehbî, bir müddet sonra İstanbul'a gelir ve III.Selim adına düzenlediğı "Dîvân"ını pâdişâha sunar (1791). III.Selim buna karşılık bir çok armağanlarla birlikte, şahsî elbiselerinden bir bohça hediye ederek¹⁸ önce Manisa daha sonra da Siroz kadılığına tayin eder.

Eski Zağra olayından sonra, şâir Sürûf ile Vehbî arasındaki dargınlık ve bu dargınlığın ortaya çıkardığı hiciv türü şiir yazmalar, karşılıklı olarak sürüp gitmiştir. Devrinde zevkle takip edilen bu karşılıklı şiirlerden Vehbî'ye ait olanlar elimizde yoktur. Bir rivâyete göre Vehbî, yazdığı hicivleri sonradan yakmıştır. Kaynağı belli olmayan bazı eserlerde rastlanan çok müstehcen bir kısım hicivlerin Vehbî'ye âit olduğu şüphelidir. Sürûf'nin hiciv türü şiirleri ise, "Hezeliyyât" adlı eserinde toplanmıştır.

Siroz'dan sonra Vehbî, önce Manastır'a daha sonra da Bolu'ya kadı olur

Bolu'daki kadılık görevinden sonra, Vehbî'nin İstanbul'a döndüğünü ve ihtiyar yaşına rağmen zevk ve eğlenceyle vakit geçirdiğini görüyoruz. Döneminde yaşayan şâirler onu, delikanlı hayatı yaşayan bir pîr olarak vasıflandırır. Kendisi de şiirinde zaman zaman bunu dile getirmiştir. Şu beyit buna küçük bir örnektir:

"Gönül hengâm-ı pîrîde yine tâze civân ister
Dayanmak ârzûsiyle asâlık bir fidân ister" 395(93-1)

Vehbî, seksen yaşını aşınca, nikris (mafsal romatizması) hastalığına yakalanıp yatağa düşmüş, gözleri görmez olmuş ve şuurunu kaybetmiştir¹⁹.

Son iki yılını sıkıntılı geçiren şâir 29 Nisan 1808'de vefat etmiştir.

Bir asra yakın süren ömrü ile, III.Ahmed - II.Mahmud arasındaki sekiz pâdişah dönemini idrâk eden Vehbî, bu gerileme dönemiyle birlikte üstadların da kaybolduğı bir zamanda yaşamış, hemen hemen boş olan meydana o görülmüştür. Devrinde "Sultânü's-şuarâ" ünvanını alan şâir, Arapça'yı, Farsça'yı çok iyi bilmektedir. Divânı'nın başındaki Arapça şiirleriyle Farsça Divânçe'si bir Arap ve Acem şâirinin kaleminden çıkmış gibidir. İran'a elçi olarak gittiğı zaman, güzel Farsçasıyla, orada hiç güçlük çekmediğini tekrar tekrar söylemiştir. Besim Atalay, bunu şu sözleriyle doğrular: "Arabî ve Fârisîde büyük bir iktidâr sâhibidir." ²⁰ Ayrıca Vehbî'nin nâmını yıllarca yaşatan meşhur eseri, "Tuhfe-i Vehbî", yine devrin medreselerinde ders kitabı olarak rağbet gören "Nuhbe'si de onun Farsça ve Arapça'ya ne derece vâkıf olduğunu ortaya koymaktadır. İlmî yönü bu derece güçlü olan Vehbî'nin şiirlerinde de bu yönünün ağır bastığı görülür.

Vehbî bir Nedîm hayranıdır. Nedîm ile başlayan mahallileşme cereyanı, her haliyle Vehbî'de de görülür, ayrıca Nedîm'in bir gazelini de tahmis etmiştir²¹.

Nedîm'in şiirlerinde nasıl İstanbul güzelleri, güzellikleri semt semt dile getirilmişse, Vehbî'de de fazlasıyla bu güzellikler görülmektedir²². Bu yönüyle ona bir ikinci İstanbul şâiri

¹⁷ Süreyya Beyzâdeoğlu, "18. Yüzyılda Bir Mahkeme Baskını", *Dergâh*, Ağustos 1991, C.II, Sayı 18, s. 8-10

¹⁸ Sünbülzâde Vehbî, "Dîvân", Üniversite Kütüphânesi, T.Y.433, var.173, Rüstem Ağa'ya tezkire

¹⁹ Süleyman Fâik, "Mecmûa", Üniversite Kütüphânesi, T.Y.4100 var.55b-65b

²⁰ Besim Atalay, "Maraş Tarihi ve Coğrafyası", İstanbul 1339, s.134-140

²¹ Süreyya Beyzâdeoğlu, "Sünbülzâde Vehbî Divânı'nın Tenkitli Metni", "a.g.e". 322-4

²² Süreyya Beyzâdeoğlu, "Nedim ve Sünbülzâde Vehbî'de İstanbul", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Eylül 1987, Sayı 167, s.60-62

dememiz hiç de yanlış sayılmaz.

O, şiirlerinde maddi aşkı terennüm etmiştir. Aşk yüzünden acı çekmemiş, arzularını açıkça söylemiştir. Bu yönüyle sanki günümüz şairlerinden birisidir. Ancak birçok divân şâiri gibi dinî ve tasavvufî atmosferi o da teneffüs etmiş, şiirlerinde bu yaşayışın mefhum ve sembollerini yer yer kullanmıştır. Ayrıca kayıtlara göre Galatalı mutasavvıf Tıflî Çelebi'ye bağlı olduğu da bilinmektedir.²³ Şu beyit bu duygularını aksettiren küçük bir örnektir²⁴:

"Saçın ve'l-leyl rûyun vadduhâdır yâ Resûla'l-lah
Cemâlin mihr-i burc-ı istifâdır yâ Resûla'l-lah" 40 (2-1)

Eserleri

Vehbî'nin III. Selim'e sunduğu 5732 beyitlik bir divanı vardır.

Vehbî'nin 2. büyük eseri örneklerle tanıtmaya çalışacağımız Lutfiyye'dir. 17 el yazmasını tesbit ederek 4 nüshadan metin tesbitiyle açıklamasını yaptığımız bu eser, Nâbî'nin Hayriyye'si gibi nasihat tarzında yazılmış 1181 beyitlik bir mesnevidir.

Vehbî'nin 3. eseri Tuhfe-i Vehbî adlı elçi olarak gittiği İran'dan dönüşünde düzenlediği Farsça'dan Türkçe'ye değişik vezinli 58 kıt'alık manzum bir lügattir.

4. eseri Nuhbe-i Vehbî'dir. Arapça-Türkçe olarak yazdığı bu lûgatte Vehbî, tıpkı Tuhfe gibi Arapçayı kelimeleri ezberleterek öğretmeyi hedeflemiştir²⁵.

Vehbî'nin Şevk-engîz adlı eseri ise kadın ve erkek vücut güzellikleri ve ten hazlarını anlatan münazara tarzında yazılmış 779 beyitlik bir mesnevidir.

Vehbî'nin bir de Münşeât'ı vardır.

Sünbülzâde Vehbî hakkında sunmaya çalıştığım bu bilgilerden sonra şimdi şâirin bir ahlak ve nasihat kitabı olan 1181 beyitlik Lutfiyyesi'ni tanıyalım:

Vehbî, oğlu Lutfullah doğduğu zaman elli yaş civarındadır²⁶. Bu yaşta bir erkek çocuğa sahip olmanın mutluluğuyla sevgisini onda yoğunlaştırarak, eğitim ve öğretimde azami titizliği gösterir. Lutfullah, artık 24 yaşına gelmiştir. Huyundan, davranışından, ahlakından memnundur; öğüde ihtiyacı yoktur²⁷. Ancak, baba nasihatının bir ömür boyu süreceğini düşünen Vehbî, oğluna bir de nasihat kitabı yazmaya karar verir ve Lutfiyye'yi hasta yatağında bir haftada yazar²⁸. Eserin neden 1181 beyit olduğuna dair hiçbir kaynakta bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Vehbî, oğlu doğduğunda elli yaş civarında bulunduğundan yaptığımız hesaplama göre Lutfullâh'ın 1181 yılında doğduğu kanaatine vardık. Yaptığımız incelemelere göre eser, muhtemelen 1205 (1791) yılında Lutfullah 24 yaşını doldurduğu günlerde, bir yaş günü armağanı olarak yazılmıştır. Hasta olduğu halde, kısa bir süre içinde yazmasının sebebi de bu olsa gerektir.

Lutfiyye'den önce; gerek manzum, gerekse mensur öğretici tarzda yazılmış çeşitli eserler bulunmaktadır.²⁹ Bunların başında, Kutadgu Bilig, İhyâ-i Ulûm, Pendnâme-i Güvâhî, Ahlâk-ı Alâî ve Hayriyye gelmektedir. Bu eserlerden son üçünü Vehbî, oğluna da tavsiye etmiştir³⁰. Ancak Vehbî'nin eseri, kendi ifadesiyle "bir çok güzelliğe sahip; söylenecek her şey özet hâlinde

²³ Ömer Faruk Akün, "İslam Ansiklopedisi", "a.g.e.", s. 240, Mustafa Koç, "Osmanlılar Ansiklopedisi", Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 655.

²⁴ Süreyyâ Beyzâdeoğlu, "Sünbül-zâde Vehbî Divanının Tenkitli Metni ve İncelenmesi", "a.g.e.", s. 40.

²⁵ Yahya Akyüz, "a.g.e.", Ankara 1982, s. 103-104.

²⁶ İbrâhim Alâeddin, *Tedrisât Mecmûası*, İstanbul 1341, C.13, no:66, s.210.

²⁷ *Lutfiyye*, 25. 28. beyitler.

²⁸ *Lutfiyye*, 1152, 1153. beyitler.

²⁹ Mahmut Kaplan, "Hayriyye-i Nâbî", Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 1995, s.12-22

³⁰ *Lutfiyye*, 32, 1163, 1164. beyitler.

muntazam bir şekilde söylenmiş faydalı bir eserdir."³¹

Vehbî, Lutfiyye'yi yazarken kendisinden yüz yıl evvel yazılmış Nâbî'nin Hayriyye'sinden etkilenmiştir. Zamanında Lutfiyye medreselerde ve eski rüşdiyelerde o günün gençliğini terbiye maksadıyla okutulan³² bir öğüt kitabı olmuştur. Eserdeki birçok beyit birer hikmet düsturu olarak bugün de geçerlidir. Lutfiyye'yi bir eğitimci gözüyle değerlendiren Necdet Sakaoğlu, bu konuda şöyle der: "...Lutfiyye-i Vehbi, çocuk eğitimi tarihimiz için önemli bir kaynaktır."³³

Eser, besmeleyle başlar. İnsanı bir avuç topraktan yaratan, akıl ve güç veren, Allâh'a hamd ve Hz. Muhammed'e ve diğer peygamberlere duadan sonra konuya girilir. Konu, oğlu Lutfullah'a, neyi yapıp neyi yapmaması konusunda nasihattır. Lutfullah, onun gönlünün neşesi, ömrünün varıdır.(20). Yaşlılıkta kavuştuğu bu mutluluğa ne kadar şükretse azdır (22, 24). O, soyuna lââyık bir evlattır (27). Öğüte gerek yoktur. Ama, baba olarak samimi duygularını söylemeyi görevi bilir (28).

V'ey gözüm nûrî sürür-ı kalbüm
Ömrümün vâri huzûr-ı kalbüm

Olduñ ey mâhasal-i 'ömr-i 'azîz
Pîrlikde baña halet-engîz

N'ola şükr üzre bulunsam her gâh
Baña matlûbımı virdi Allah

Ced-be-ced mâye-i neslün zâhir
Asl-ı zâtuñda necâbet zâhir

Gerçi yokdur saña hâcet pende
Lîk var şevk-i tabî'at bende

Bunu, Nâbî de yapmıştır. Oğluna, Nâbî'nin Hayriyye'sini okumasını sözü biraz uzatsa da ondan yararlanmasını sonra da her şeyi çok güzel özetlediği Lutfiyye ile karşılaştırarak babasının sözlerinin değerini anlamasını tavsiye eder (33-37).

Pend-i Hayriyyesidür pür-ma'nî
Dime yazmış nice mâlâya'nî

Gâh aña geh buña eyle nazarı
Bilesin kıadr-i maķâl-i pederi

Bu nasihatlerden sonra hemen ilmin önemine parmak basar. İlmin babadan oğula geçemeyeceğini, alimlerin peygamberin varisleri olduklarını, zenginliğin gelip geçici, ilmin ise ebedî olduğunu söyler (43, 46, 48).

İrs olur mı eb ü ceddün hüneri
'İlmidür necl-i aslîñ pederi

Enbiyâ varisi olmuş 'ulemâ
Añla kim bu ne verâset ne ğına

³¹ Lutfiyye, 35, 36. beyitler.

³² İbrâhim Alâeddin, "a.g.e.", C.13, no:66, s.210.

³³ Necdet Sakaoğlu, "Lutfiyye-i Vehbî'de Çocuk Eğitimi ile İlgili Görüşler", Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 71-96.

Ağniyâ müflis olur bir demde
Görmüşüz nicesini 'âlemde

İlimle zenginliği, değişik örnekler vererek karşılaştırır ve ilmi öne çıkararak, oğlunu ilim adamı olmaya yönlendirir (55, 56, 71).

Böyle sarf ile olur mı eîzûn
Yere geçsün hele māl-i Kārûn

Dār-ı 'ukbāya berāberce gider
Hem cihānda birağur nice e³er

Cümleden evvel eyā cān-ı peder
Eyledüm 'ilme seni şevk-āver

Hocalara saygılı olmak gerektiğine işaret ettikten sonra, oğlunun hangi ilimleri öğrenmesi gerektiğini, önceliklerine göre şöyle sıralar: Lutfullah, önce manevî ilimlerle bezenmelidir; tefsir, hadis, fıkıh okumalıdır (78, 79).

'İlm-i tefsîr ü ehadîs ü usûl
Âdemi cennete eyler mevsûl

Fıkıh ise bahr-i 'amîk-ı 'irfān
Vardur anda güher-i bî-pāyān

Daha sonra oğluna dünyevî ilimleri tanıtır. Bunların başında tıp gelir. Tıp ilmi, fıkıhla aynı değerdedir (80). Tıbbı öğrenmeli, sağlıklı bir vücuda sahip olmalıdır. Oğlu tıbbı meslek edinirse para kazanmak için değil, hizmet için seçmelidir (86). Para için meslek şerefini hiçe sayan doktorlardan Vehbî, acı acı yakınır (84).

'İlm-i ebdān aña hem tev'emdür
Belki andan dahi çok akdemdür

İtme anuñla velî kesb-i ma'āş
Hastalar mālı için çekme telāş

Kalmadı şimdi tabîb-i hāzîk
Öldürür halkı gîdiler yazık

Oğluna, filozofların sözlerinin vehim ve hayalden ibaret olduğunu, boş yere felsefeyle uğraşmamasını tavsiye ederken (89, 90) mantık ilmini öğrenmesini ister (99).

Gizlidür hikmet-i Rabb-i müte'âl
Hükemā sözleridür vehm ü hayāl

Görinür gerçi muvāfık 'akla
Ekseri lîk muhālîf nakla

Mantıka eyle velîkin ikdām
Halt ider diñleme kim dirse harām

Vehbî'nin karşı çıktığı ilimlerden biri de geometridir. Oğluna, koni, dörtgen, beşgen diyerek düşüncelere dalıp sonra "pergele dönmeyesin" der (105, 106).

İ'tibār eyleme pek hendeseye
Düşme ol dā'ire-i vesveseye

Bakup eşkâle mukarnes diyerek
Ya murabbâ' ya muhammes diyerek

Vehbî, oğlunun yıldız ilmiyle de uğraşmamasını; müneccimlerin sözlerinin yalan olduğunu söyler (110, 112); Astronomiyi de müneccimlikle eşdeğer sayar (125).

Çıkarurlar senede bir takvīm
Olma sen tālib-i 'ilm-i tencīm

Ekseri sözleridür kizb-i sarf
Ne 'amel biñde biri çıksa sahf

Eyleme hey'ete sarf-ı maktūr
Göge çıkmak gibidür dūr-ā-dūr

Vehbî, bundan sonra hurafelere geçer. Kum falı (remil) kötü bir sanattır (129). Falcılar fal tahtalarını başlarına çalmalıdır (130). Diğer fal çeşitleri; rüya tabiri, muskacılık hepsi batıl şeylerdir (143). Oğlunun bunlara inanmamasını ister. Vehbî kimya ilmini de batıl ilimler arasında zikreder ve "kimya, simya kimi zengin etmiştir" der (149).

San'at-ı reml ise gāyet meş'ūm
Ekser erbābı fakr ü mezmūm

Anlaruñ kur'asıdur fakr u su'āl
Tahtasın başına çalsun remmāl

Anlaruñ kur'asıdur fakr u su'āl
Tattasın başına çalsun remmāl

Nüs'acılık hele pek azmakdur
Ya'ni encāmı göbek yazmakdur

Kīmyā 'ilmi kimi itdi gānī
Sīmyā sīme batırmaz bileni

Vehbî, oğluna tasavvuf ilminin kalbini temizleyeceğini, tasavvuf ehlinin gönüllerinin, okyanus gibi olduğunu söyler (197, 199); tarikatın, şeriattan ayrı olmadığına temasla nakşibendî tarikatının saf ve temiz bir nakış gibi olduğunu işaret eder (208, 211).

Okusañ 'ilm-i tasavvuf ne zarar
Pāk bil tasfiye-i bātın ider

Kavm-i sūfiyyedür ehl-i tahkīk
Dil-i sāfileri deryā-yı 'amīk

Sanma kim rāh-ı şerī'at başka
Meslek-i ehl-i tarīkat başka

Nakşibendiyye ne pākīze-nukūş
Anda esrār-ı hakikat menkūş

Devamla döneminde, sahte dervişlerin, para için sema edenlerin çoğaldığını (216, 217, 221); tekkelerinin bozulduğunu, tembellerin, ahlâksızların yuvası hâline geldiğini söyler (223, 225).

Şimdi gördüklerüñ ehl-i taklîd
Beñzemez anlara ger şeyh ü mürîd

Ne şerî'at ne tarikat añlar
Ne mecâz ü ne hakikat añlar

Ağlayup halkı inandıрмаğıçün
Döneler akçe tolandıрмаğıçün

Görseler bir güzel oğlan geliyor
Diyeler tekeye kurbân geliyor

Setr içün eylediği hızlânı
Hacı Bektâş'a ider bühtânı

Tabîî bu gerçekleri gözönüne serdikten sonra da oğluna "tekke tekke dolaşma, kitap ve sünnet yolu varken başka bir yol arama, hanefî mezhebi yol olarak sana yeter" der (232, 242, 243).

Tekyeden tekyeye itme devrân
Olma ol dâ'irelerde raksân

Var iken rāh-ı kitāb ü sünnet
Eyleme gayrı tarîke bî'at

Yetişür saña tarîk-i Hanefî
Virdi ol mezhebe Allah şerefi

Musikiyi hikmetli ilimlerden sayar ve özel yeteneği olanların bu ilme yönelmesini ister (247). Lutfullah şarkının, türkünün makâmını öğrenmeli, fakat söylememelidir; şarkı söylemek ona yakışmaz, soyu soppu buna elvermez (249, 252).

Mūsıkı fenni de hikmetdendür
'İlm-i ashāb-ı tabî'atdendür

Bestehānlık saña şâyeste degül
Silsileñ anlara peyveste degül

Tab'ıñ eyleser aña meyl-i nevā
Bil makāmâtını bî-sîl ü sadā

Oğlu, edebiyat, tarih ve siyer okumalıdır; bu ilimleri bilmeyenler, ilim sahibi de olsalar gaflete dalmış cahillerdir (275, 277).

Edebiyyât ile târîh ü siyer
Sîret-i ehl-i edebdür yekser

Bilmeyen bunları pek gâfil olur
‘İlmi var ise dahi câhil olur

Şiir ve inşâ hünerin, marifetin en güzelidir diyerek oğlunun iyi bir şair olmasını ister (296, 298). İnşâ ise şiirin ikizidir; Vehbî, kendi gayretiyle öğrenmiştir. Oğlu da ondan öğrenmelidir (316, 317).

Şi‘r ü inşâ hünerüñ a‘lâsı
Ya‘ni her ma‘rifetüñ ra‘nâsı

Ne safâ rind-i sühandân olmak
Zîver-i meclis-i ‘irfân olmak

Pederüñ sa‘yile olmuş âgâh
Oku benden anı inşâ‘allâh

Şi‘r ü inşâ ikisi tev’emdür
Lîk inşâ da‘î pek elzemdür

Vehbî, oğlunun kendi gayretiyle bu ilimlere ulaşmasını tavsiye ederken "eserleri kendin icad etmelisin, basmakalıp sözleri çekemem" der (320).

Kendüñ icâd idegör âsârı
Çekemem basmakalıb güftârı

Bu ilimlerin bütününe sahip olabilmek için Arapça ve Farsça’yı iyi öğrenmeli, devrin mutaassıb kişilerine kulak asmamalıdır (322, 323).

Fârisî vü ‘Arabiyyet lâzım
Ya‘ni anlarda mahâret lâzım

Bü‘l-‘acebdür hele ebnâ-yı zamân
Görmüşüz çok muta‘assıb nâdan

Güzel yazı bir sanattır ama Lutfullah zamanını buna harcamamalı, zihnini biraz da imlâyâ yormalıdır. Çünkü imlâ onu mânâyâ ulaştıracaktır (333, 334).

Sa‘yuñı eyleme ammâ maksûr
Sâde shat eylemez itmâm-ı kusûr

Sarf-ı zihn eyleyegör imlâyâ
Seni ol vâsıl ider ma‘nâyâ

Dünya, oyun ve eğlenceden ibaretken, akli başında olana başka bir oyun gerekmez diyerek oğlunun satranç ve tavlâ oynamasını istemez (343, 348).

Lu‘b ü lehv ile çü dünyâ meşhûn
İstemez ‘âkil olan gayrı oyun

Nerde gördüm ise nerd ü şatranc
Mübtelâsında hüveydâ sad-renc

Ona, Allâh'ın emirlerine uymasını, yasaklardan kaçınmasını, günah işleyip de tövbe eder duruma düşmemesini öğütler (369, 371).

Uğrama sāhasına 'isyānuñ
Emr ü nehyin tutagör Mevlā'nuñ

Hāl-i erbāb-ı ma'āsī müşkil
Tevbekār olması 'āsī müşkil

Vehbî, taassuba savaş açmıştır. Oğluna, "hîle-kâr bir zahit olup bir kâbus gibi halkın üstüne çökme"; "taassuba düşerek asık suratlı olma, sana uğursuz adam demesinler" der (357, 377) ve güleryüzlü olmasını tavsiye eder (379).

Gışgışe sarf ider ammā nefesi
Kapanür perde-i açmazda sesi

Çehreñi kılma ta'assubla 'abūs
Dimesünler bu ne şahs-ı men'ūs

Görine rüy-i beşâset sende
Eyleseñ gâh ne mâni' hande

Lutfullah, usulüne göre konuşmalı; boşboğazlık etmemelidir. Sözü düşünerek söylemeli, bazı meclislerde dinleyici olmalıdır. Hiç yalan söylememeli, meclisi yalanla süslenmemelidir (384, 388, 391, 396).

Lık âdâb ile söyle sühani
Boşboğazlık ile açma deheni

Ba'zı meclisde ser-â-pâ güş ol
Ya'ni çok söylemeyüp hāmüş ol

Şâ'ir olsañ da yalandan hazer it
Toğru yoldan reh-i sıdka güzer it

Meclis-ârâlık için ve'lhâsıl
Olma tezyîn-i kelâma mâ'il

Oğluna, kimseyi alaya almamasını, anlamsız söz söylememesini, kimseyi yermemesini ve aleyhinde konuşmamasını tavsiye eder (411, 417).

Kimseyi itme sakın istihzâ
Görme Hakkuñ kulını hezle sezâ

Kimseyi fasl ü mezemmet itme
Ehl-i gıybet ile ülfet itme

Evini, olayların merkezi hâline getirme, özellikle devletle ilgili açılan sohbeti hemen yasakla der (423, 425) ki bu durum, dönemin siyasî konuşmalara hiç de müsait olmadığını göstermektedir.

Dā'ireñde hezeyān söyletme
Olur olmaza yalan söyletme

Devlete dā'ir açılma sohbet
Men'ine eyle o sā'at gayret

Yine bu dönemde azledilen devlet adamlarının yakınmaları ayyuka çıkmıştır. Hepsı devlete buğuz içindedirler, varlıklı kişilere düşman kesilirler. Böyle talihsiz kişilerin yeri cennet de olsa Lutfullah bu gibilerinin yanlarına gitmemelidir (440, 461).

Tāk-ı ikbâlden olmuş düşkün
Geçinür devlete gūyā kūsün

Öyle idbār ile itme ülfet
Kurbine varma olursa cennet

Oğluna mayası bozuk olanlarla dost olmamasını (465), gittiği yerde baş köşeye oturmamasını (469), alçak gönüllü olmasını (474), kibirlenmemesini (476), temiz ve sade giyinmesini (485), başkasının ayıplarını aramamasını (495), sakatlara gülmemesini (497), yumuşak huylu (502), affedici olmasını (507) tavsiye eder. Yine oğluna, kıskanç olma (519), ilim sahiplerine ikramda bulun (512), ihtiyarlara yardım et (530) tecrübelerinden yararlan (533), anaya babaya saygılı ol (540) onlar başına vursalar da öf deme (542), akrabanın hasedi meşhurdur dikkat et (551) onlarla hoş geçin (562) der.

Cüst-cū eyleme yārān ü celīs
Kütüb-i fāhire-veş var mı enīs

Vardıguñ yerde gözetme sadrı
Pest olur tālib-i sadruñ kadri

Dā'imā halka tevāzu' göster
Rūy-ı dil havrını herkes ister

Kibr ü 'ünvān iden ehl-i telbīs
Lāyık-ı 'ibret olur çün iblīs

Ehl-i imāna nezāfet lāzım
Cāmede ya'ni tahāret lāzım

Olma cāsūs-ı 'uyūb-ı 'ālem
Herkesüñ hāline Allah a'lem

Kılma noksān-ı vücūda hande
Yohsa ma'yūb olursın sen de

Sıfat-ı hilme çalış olma gāzūb
Hakk seni kılmaya tā kim mağzūb

Kezm-i gayz ile dahi 'avf-ı cemîl
Oldı memdüh-ı Hudâvend-i celîl

Külhen-i sînesin eyler pür-dûd
Dâ'im âteşde yanar kalb-i hasûd

'Avf eğerçi eyü nâm almakdur
İntikâm alma da kâm almakdur

Göricek pîrleri ikrâm it
İhtiyâcı var ise in'âm it

Anlaruñ tecrübesi akvâdur
Niçesi ehl-i dil ü dâñadur

Peder ü mādere eyle ta'ōîm
Ya'ni ifrâtla eyle tekrîm

Olma sen tahta vü taş nakkâş
İtseler de seni tahtabaş

Akrabānuñ hasedidür meşhûr
Hısımlı hasmı bilür ehl-i şu'ûr

Lîk sen hüsn-i muvālât idegör
Akrabā ile muvāhāt idegör

Lutfullah, verdiği sözü mutlaka tutmalı (570), misafir ağırlamalı (600), sadece ramazanda davet verenlerden olmamalı (614), mal mülk toplama hırsına kapılmamalıdır (636).

Va'd lutf eyler iseñ az eyle
Lîk mev'ûdını incâz eyle

İdegör hânene gelse mihmân
Sofrañı hân-ı Halîlü'r-Rahmân

Olma öyle Ramazân mizyâfı
Zevki var mı idelüm insâfı

Yohsa bî-hüde nedür öyle belâ
Ki idüp mâl-i sabî'i peydâ

Vehbî, dualar okuyarak dilencilik yapan kişileri, oğlunun iyi tanınmasını, onlara para vermemesini (673), sesi çıkmayan fukaraya yardım etmesini tavsiye eder. Lutfullah, her işini şeriata uygun yapmalı (685) onun emir ve yasaklarını hafife almamalıdır. Şâir, oğlunun rahat yaşamasını düşünür. Şahitlik için hakime gitmemesini (691), başkasının davasıyla ilgilenip dünya kavgasını başına almamasını (696) vekil, kefil, vâsî olmamasını (697) bunların akıllı işi olmadığını söyler (712).

Seni medh itmek için cerrâre
Sâkınup virmeysin bir pâre

Ahz u i'tâde be-vech-i tedkîk
Eyle her kârını şer'e tatbîk

Hākime varma şehādetle sakın
Gezme bī-hūde rezāletle sakın

İltizām itme ilūñ da'vāsın
Başuñā alma cihān gavgāsın

Ne tasaddī-i vesāyet eyle
Ne vekālet ne kefālet eyle

Bī-sebep kendüyi medyūn eyler
'Ākil itmez bunı mecnūn eyler

Vehbî, oğluna vergi memuru, vakıf yöneticisi olmayasın, bunlar belalı mesleklerdir (714) der. Kimseye ödünç para vermemesini (730), bunun dostluğun kesilmesine sebep olacağını (733), borç almamasını, faizden uzaklaşmasını (737), zorda kalır da borç alırsa zamanında ödemesini (744) tavsiye eder.

Dahi olma mütevellī cābī
Behre-mend olmaz anuñ erbābı

Ādemi 'āleme eyler rüsvā
Bī-hayālar ile ahz ü i'tā

Karz mıkraz-ı muhabbetdür bil
Kātu'-ı rişte-i ülfetdür bil

Yok ribāda hele hayr ü bereket
Öyle murdār işe olsun la'net

Külfet-i deyne de olsan mecbūr
Kılma vaktiyle edāsında kusūr

Devlet malına Vehbî çok hassastır. Devlet malı, "yılan kemiğinin parçası" gibidir, keseye devlet malı girmemelidir (754, 755). Vehbî, oğluna, mevki bir kuyudur, bu kuyuya düşme (755), makam sahibi olursan da adaletle hareket et (730) der.

Girmesün kīseñe māl-i mīrī
Olma mes'ul-i su'āl-i mīrī

Üstühān-pāre-i mār işde o māl
Zahmı efzūn-ter olur hażmı muhāl

Üstühān-pāre-i mār işde o māl
Zahmı efzūn-ter olur hażmı muhāl

Ādemi 'āleme eyler rüsvā
Bī-hayālar ile ahz ü i'tā

Vehbî, sık sık meslek değiştirmenin sakıncasına da işaret eder. Bizzat kendisinin bu yüzden pişmanlık çektiğini söyler (776). Ulema mesleğine yönelmesini (779), hocalık mesleğinin, sayıları çoğaldığı için ucuzladığını (786), birçoğunun evini besleyemez duruma düştüklerini (788), gönül kuşuna Allah yardım ederek kendisini bu meslekten kurtardığını söyler. Oğlunun, unvan peşinde koşmamasını (822), verilene razı olmasını (823), makam sahiplerinin her an azledilme endişesi

taşıdıklarını (826) söyler ve "gözümün nuru, bunu çok iyi düşün; unvana bakıp da görünüşe aldanma." (863) der.

Başuma geldi peşimân oldum
Çok zaman zâr ü perîşân oldum

Müsil-i rāhat olur nev-'ummā
Kaldı devletde tarîk-i 'ulemā

Kesreti mānî' olup 'izzetine
Sebeb oldu çoğunun zilletine

Ekseri dā'iresin besleyemez
Defteri olsa da çalıp yiyemez

Hāsılı mā'il-i 'unvān olma
Fikr-i şöhretle perîşân olma

Ne ise hażm idegör devletüñi
Tā ki rāhat yiyesin ni'metüñi

Ehl-i cāhuñ hele hîç rāhati yok
Düşünüp 'azlini emniyyeti yok

Nūr-ı 'aynum bunı fehm eyle yakîn
Olma 'unvāna bakup kâhir-bîn

Vehbî, esnafın her çeşidinin hîle yolunu seçtiğini (869) yalanı sermaye edindiklerini (871), sözlerine inanmamasını öğütler (892). Her taraf dalkavuklarla dolmuştur, Lutfullah, bunlara uymamalı (916), dostunu düşmanından ayırmalı (921), kimseye düşmanlık etmemeli (926), sırrını gizlemeli (927), büyük kişilerin sırlarına vakıf olmamalıdır. (937)

İderek hîleye sarf-ı mechūd
Anlaruñ 'aklı olur 'akl-ı Yehūd

Kızbi sermaye idüp hîleyi kār
Düşürür dāmına envā'-i şikār

Olsa da her ne kadar insāfuñ
Pek inanma sözine esnāfuñ

İ'tibār itme müdāhin sözine
Pāk işdür tükürürseñ yüzine

Eyleyüp dikkat ile zihnüñi tîz
Dostdan düşmeni eyle temyîz

Kimseye itme 'adāvet izhār
Şāyed ol dostuñ olur āhir-i kār

Hālüñ añlatma dahi dostuña sen
Giderek belki olursın düşmen

Bā-husūs itme tehlük izhār
Olmağa mahrem-i esrār-ı kibār

Lutfullâh'ın evi dağınık ve çok büyük olmamalı (960-962), evde çocuklarına her zaman şefkatli davranmalı, yaptığı iyiliği onların başına kakmamalıdır. (969)

Muntazam olmalıdır hâne hemîn
Beyt-i şâ'ir gibi tā ola metîn

Dā'ireñ olsa büyük haddüñden
Bil ihātā idemezsın anı sen

İmtinān itme 'iyāle hazer it
Rahm ü şefkat ile hüsn-i nazar it

Vehbî, evlenme konusuna da temas eder. Evlilik zor bir iştir, akıllı olanlar bunu iyi araştırılar, çünkü herkesin tabiatı, nefsi arzuları, aşkları başka başkadır.(972-973-974) Vehbî'ye göre "kim güzelse onu seç" sözü yoruma tâbîdir (975). En doğrusu, tatlı dilli olanıyla nikahlanmaktır (976). Aslında Vehbî, ne eşlerinden ne de cariyelerinden memnun değildir. Yine de hür olanını tavsiye eder. Cârîyeden hiç safa bulamamıştır (977). Oğlu, bütün bu öğütlere rağmen cariye alacak olursa Gürcü'yü tercih etmelidir (994). Kızıoğlan kız varken dula yönelmemeli (998), malı için kadına boyun eğmemelidir (1001).

İzdivāc emri hele emr-i hatîr
Anda vardur nice mahzûr-ı kesîr

'Ukalā anda taharrî eyler
Ekseri meyl-i teserrî eyler

Çünki herkesde tabî'at başka
Hâhiş-i nefis ü mahabbet başka

İhtiyār it anı kim ra'nâdur
Çok ta'arruf götürür ma'nâdur

Bunda ben anladığım re'y-i savāb
Ahz-i menkûha bi-kavl-i mātāb

Gerçi yok hür ü kenîzinde vefā
Bulmadum cārîyede lîk safā

Sen de meyl eyler iseñ Gürcî'ye bak
Vardur anlarda hakîkat el-hakk

'Ādet-i cārîye-i ehl-i safā
Cem'-i enva'-i cevārî ammā

'Avretüñ mālına olsun la'net
Māl için 'avrete olma 'avret

Vehbî, oğluna komşusuyla iyi geçinmesini, zenginine saygılı olmasını, fukarasına ikram etmesini tavsiye eder (1031). Yine oğlunun hizmetçilerini iyi seçmesini (1032), kendisinin İran'da kötü hizmetçilerden çok çektiğini (1044) söyler.

Fukarâsın doyurup ni'met ile
Ağniyâsıyla görüş 'izzet ile

Tavr-ı etbâ'ına eyle dikkat
Ki bula koñşılaruñ emniyyet

Mülk-i İrân'da neler çekdüm âh
İtdiler mâmeleküm mahv ü tebâh

Vehbî, oğluna içki içmemesini tavsiye ederken (1090) şairlerin, içkiden aşk neşesi kasdıyla bahsettiklerini, sâkî ve muğbeçe söyleyişlerinin mecâzî şeyler olduğunu, bu sırrı gerçeğe erenlerin anlayacağını söyler (1095, 1096). Kahveye gitmemesini (1115), berber dükkânında çok oturmamasını (1117), tütün içmemesini, enfiye çekmemesini tavsiye eder (1120).

Câm-ı 'işret ile medhüş olma
Cem' idüp 'akluñı bî-hüş olma

Şu'arâ bâdeyi eylerse de yâd
Neş'e-i 'aşkı ider cümle murâd

Sâki vü muğbeçe ma'nâsı mecâz
Bilür erbâb-ı hakikat niçe râz

Kahvehâne bucağında kokma
Öyle süflî yere başın sokma

Nâ-tırâşa ola sâyeste meğr
Ser-girânî-i dükkân-ı berber

Anlaruñ ekseri âvâre olur
Sakalı sarı dişi kare olur

Vehbî, kuşçuluğu da yasaklar. Akıl kuşunu uçurmuş birçok kişi kuş besler, elinde kanarya kafesi gezdirir (1126, 1127). Bunlar akli kaçmış kişilerdir, (1135) der.

Gözi bağı kuşa beñzer ekser
Murğ-ı 'aklın uçurup kuş besler

Gezdürür elde kanarya kafesi
Kısılur şevkile kuş gibi sesi

Anlar erbâb-ı hevâ zümresidür
'Aklı uçmuş süfehâ zümresidür

Vehbî, çiçekçiliği de basit meslek sayar. Bununla uğraşan çoktur, sen ilkbaharda gül bahçesine çık, açılan çiçekleri seyret, "işte bu Sünbülzâde'dir, ecdâd çimeninde bitmiş taze güldür diyeler, faziletinle ceddinin şöhretine ulaşsın, Allah seni mamur etsin, uzun ömürlü kılsın, lutfuna, nimetlerine lâayık görsün" der (1139, 1145, 1148).

Böyle bî-hüde 'ameller çokdur
Mübtelâsına nihâyet yokdur

Nevbahār olsa çıkup gülzāra
Kıl temāşā açılan ezhāra

Diyeler işte bu Sünbülzāde
Tāze güldür çemen-i ecdāde

Bitiş bölümünde ise Vehbî, eserini bir haftada hasta bir vaziyette yazdığını, bir karalamadan öte gitmeyen bu esere güzel bir nizam veremediğinden söz ederek hata, yanılma ve saçmalıklar varsa hoş görülmesini ister (1152, 1153, 1158).

Hoş bilürsin ki eyā nahl-i habîr
Bunı bir heftede itdüm tahrîr

Bā-husûs olmuş idüm pek haste
N'ola yazdumsa şikeste-beste

Var ise sehv ü hatā vü hezeyân
Umarum ola karîn-i gufrân

Oğluna son olarak bu öğütlerin dışında İhyâu Ulûm, Ahlâk-ı Alâî gibi diğer ahlâk kitaplarını da okumasını tavsiye eder (1163, 1164).

Oku bin cān ile İhyā-yı 'Ulûm
Hüsn-i Hulk anda ser-â-pā ma'lûm

Eyle Ahlâk-ı 'Alâî'ye nazar
Bul Nasîr'deki ma'nāya zafer

Kendisini ihtiyar delikanlı diye tanıtarak çeşitli görevlerle çok yer gezdiğini, iyi insanlar tanıdığını, dünyanın sıcağını soğuşunu çektiğini, ikbâli de idbârı da gördüğünü; bu eserin tecrübesinden izler taşıdığını, herkesin böyle güzel eser yazamayacağını, yanından hiç ayırmamasını, can muskası gibi saklamasını; sakın ola ki, nasihatçı babanın sözleri diyerek öğütlerini hiçe saymamasını söyler ve kitabı tamamlar (1166, 1167, 1171, 1175, 1176, 1177, 1179).

Lîk bu pîr-i cüvân-tab' u hakîr
Peyrev-i sâ'ik-i takdîr-i kadîr

Devr idüp hayli zamân dünyâyı
Añladum nice hafî ma'nâyı

Germ ü serdin çekerek gerdünüñ
Devrini seyr ile çerh-i dünüñ

Añla kim bu yazılan güftarı
Ekseri tecrübemün âsarı

Gayriler böyle dekâyık yazamaz
Yazsa da 'asra muvâfık yazamaz

Fehm idüp kadrini vicdānuñda
Hîrz-i cān eyleyesin yanunda

Pendümi itme sakın mahv ü hebā
Dime kim lāf-i nāsīhatçı baba

Son iki beytin ilkinde, eserini, Allāh'ın söyletme gücüyle bir haftada yazdığını tekrar eder; son beyitte yeni Lutfiyye'nin en güzel şekilde tamamlandığını söyleyerek 1205 tarihini düşürür (1180, 1181).

Şübhesiz kuvvet-i intāk-ı İlāhî'dür kim
Kilk-i Vehbî bunı bir heftede itdi itmām

Oldı tārīhi de hāl-i ruh-ı zībā-yı hayāl
Ahsen-i vech ile Lutfiyye-i nev buldı hitām

Lutfiyye, Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı döneminin eseridir. 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca antlaşmasıyla Rusya, İngiltere ve Fransa'dan sonra dünyanın en güçlü devleti durumuna yükselir. Osmanlı Devleti ise dünya devletleri arasında dördüncülüğe düşmüştür. Kırım Ruslar'a verilir. Hammer, 1774 yılı Osmanlı ordusunu "Bütün kâbiliyetini kaybetmiş disiplinsiz bir sürüden ibaret" diye tasvif eder ve devamla "10.000 kişilik bir düşman ordusu 100.000 kişilik Osmanlı kuvvetlerini yenebilirdi." der. 1774-1789 yılları arasında padişah olan I. Abdülhamit, padişah oluncaya kadar saraydan dışarı çıkmamış; eski şehzâdeler gibi devlet valiliklerinde askeri ve idari tecrübeler görerek yetişmemiştir. Bu idari sıkıntı, devleti geriletmiştir. I. Abdülhamit'ten sonra tahta çıkan III. Selim, ıslâhât hareketleriyle bir yenilik getirmeye çalışır ama sıkıntılar devam etmektedir. Aziller (görevden alma), valilerin vatandaşın malını müsadare etmesi (el koyma), kadıların rüşvet alması toplumun diğer kesimlerine de sıçramıştır. Esnaf da medrese de tekke de bozulmuştur. Halk tedirgin olmuş; aydınlar sosyal meselelerden uzak, dış dünya ile ilişkisi kesik, kendi rahatını düşünür olmuşlardır.

İşte Lutfiyye, böyle bir ortamın eseridir. Şair, cemiyetin aynası olduğuna göre bu eserde de devrin yaşayışının getirdiği sıkıntıları aksettiren beyitlere sıkça rastlanır. Vehbî, eserin bütününde oğlunun rahatını düşünmüş, sıkıntıya girmemesini tavsiye etmiştir. Ona, dinleyici olmasını (388), idarecileri tenkit etmemesini (425), başkasının davasıyla ilgilenmemesini (676), verilene razı olmasını (823) tavsiye eder.

Ba'zı meclisde ser-â-pā güş ol
Ya'ni çok söylemeyüp hāmüş ol

Devlete dā'ir açılsa sohbet
Men'ine eyle o sâ'at gayret

Âteş-i fakr ile sūzân olmuş
Ciğeri derd ile büryân olmuş

Ne ise hażm idegör devletüñi
Tā ki rāhat yiyesin ni'metüñi

Bu, kabuğuna çekilmiş, kendi rahatını düşünen "evsatü'n-nâs" orta insan tipidir. Vehbî'yi bu düşünceye yukarıda zikrettiğimiz toplum yaşayışının aksaklıkları zorlamıştır. Bu aksaklıkların temeli, aslında bir asır evvele dayanır ve Nâbî'nin Hayriyye'sine akseder.

Vehbî, oğluna felsefeyle uğraşmamasını (92), geometriye itibar etmemesini (105), astronomiyle de (125) kimyayla da (150) hiç meşgul olmamasını, musikinin makamlarını öğrenmesini fakat, şarkı türkü söylememesini (249, 252) tavsiye eder. Tasvîb edilmeyen bu görüşler zaman zaman tenkit edilmiştir.

Felsefiyyāta tevāḡḡul itme
Rūz u şeb anı te'emmül itme

İ'tibār eyleme pek hendeseye
Düşme ol dā'ire-i vesveseye

Eyleme hey'ete sarf-ı makdūr
Göḡe çıkmak gibidūr dūr-ā-dūr

Kīmyā mu'cize-i Mūsā'dur
Ḡayri kimse aña olmaz kādīr

Bestehānlık saña şāyeste degül
Silsileñ anlara peyveste degül

Tab'uñ eylerse aña meyl-i nevā
Bil makāmātını bī-sīt ü sadā

Vehbî'nin, bu müsbet ilimlerden oḡlunu uzak tutmaya çalışması biraz da oḡlunun rahatını düşündüğündendir. Öyle ki, oḡlunu rahat yaşatmak, haramlardan uzak tutmak için bazı gerçekleri örtbas etmeye çalışır. "İçki, kötülüklerin anasıdır; yavaş yavaş isyana sürükler" Dedikten sonra; "Şairler içkiden aşk neşesi için bahsederler, sâkî ve muḡbece söyleyişleri mecazîdir". (1095, 1096) der.

Şu'arā bâdeyi eylerse de yād
Neş'e-i 'aşkı ider cümle murād

Sāki vü muḡbece ma'nāsı mecāz
Bilür erbāb-ı hakikat niçe rāz

Vehbî, taassuba karşıdır (337).
Olıcak habt ü hatā imlāda
Hüsn-i hatdan ne çıkar ma'nāda

Vehbî'nin bütün bu düşünceleri, tarihî gerçekler içerisinde değerlendirilmeli, peşin hüküm verilmemelidir.

Sonuç olarak eser Lutfullâh'ın şahsında dönemin gençliğini Türk-İslâm düşüncesiyle eğitmek için yazılmış; medreselerde, rüştiyelerde ders kitabı olarak okutulmuş, bugün de muhtaç olduğumuz öğütlerle dolu, herkesin yararlanacağı bir hazinedir.